

Seksualisert krigsvold i Bosnia og Hercegovina: Kjønn, etnisitet og seksualitet

Anette Bringedal Houge
M.A. Peace and Conflict studies
anette.bringedal.houge@gmail.com

Abstract:

Most studies of sexual war violence focus almost exclusively on the experiences of female victims to such atrocities. This has been a necessary and important focus to make visible women's and girls' war experiences – experiences that have for too long been neglected both in international research on war and conflict, in history books, in peace negotiations and in the post-conflict processes of reconciliation and justice. However, male victims of sexual war violence continue to be silenced, and – at best – an insufficient focus on perpetrators of sexual war violence, limits our abilities to develop and implement effective measures to prevent sexual war violence from happening. This article aims to increase the understanding of sexual war violence from the perspectives of the individuals who are directly affected by such policies. This includes a continuous focus on women and girls as victims and survivors, but it also involves male victims and perpetrators. Gender, sexuality, and ethnicity pervade as essential and constructions to the understanding of sexual war violence.

Key words: war, gender, ethnicity, sexuality, sexual violence, social constructivism

Introduksjon

All rape is an experience of power, domination, degradation and humiliation, wherever, whenever and whoever commits the crime. Whether raping a woman,

girl, boy or man, the rapist takes a position of power, subjugating the rape victim (Hague 1997:51).

Krigen som herjet Bosnia og Hercegovina tidlig på 1990-tallet ble etter hvert kjent for de mange tusen seksuelle overgrepene som ble begått mot bosnisk muslimske kvinner og jenter. Media rapporterte i perioder daglig om kvinner som hadde blitt voldtatt, seksuelt torturert og tvunget til å bære frem barna de mange voldtektene resulterte i. I de femten årene som har gått siden Dayton-avtalen ble signert og krigen offisielt tok slutt, har krigsvoldtekter blitt viet mer og mer oppmerksomhet i et stadig voksende feministisk forskningsfelt. Mange krevende undersøkelser og forskningsprosjekter er gjennomført, og særlig har kvinnelige ofre for kjønnsbasert krigsvold vært i forskernes søkelys. Dette er et viktig fokus som har vært med på å synliggjøre voldtekt som en utbredt krigføringstrategi og realitet i krig, og dokumentere den fryktelige erfaringen altfor mange kvinner og jenter må leve med i og etter krig og konflikt verden over. Disse studiene har slik også forklart hvorfor denne formen for krigsforbrytelser utgjør et forferdelig, men svært effektivt våpen.

Men få studier tar for seg en oversett gruppe ofre for seksualisert krigføring: Menn og gutter. Deres erfaringer stillties – og dermed opprettholdes et sterkt stigma knyttet til deres erfaringer, et stigma som etter tiår med fokus i det minste til dels er lettet for kvinner som overlever samme type vold. Tilsvarende er det påfallende få studier som søker å øke forståelsen for soldater og andre militære som begår de mange overgrepene på bakken. De overordnede krigsstrategiene er helt avhengige av tusenvis av soldaters evne og vilje til å personlig gjennomføre seksualiserte overgrep for at taktikken skal realiseres som et effektivt våpen. Likevel er overgripere sjelden underlagt dyperegående analyser som søker å finne faktiske forklaringer og reell forståelse for deres handlinger.

I denne artikkelen spør jeg hvordan vi kan forstå seksualisert krigsvold bedre med utgangspunkt i de menneskene som denne volden angår direkte på det personlige, erfaringsbaserte individnivået. I analysen fremstår etnisitet, kjønn og seksualitet som viktige meningsbærende konstruksjoner for å forstå seksualisert vold i krig. Måten disse identitetskonstruksjonene spiller inn varierer avhengig av hvorvidt analysen gjelder ofre, kvinner, menn eller overgripere. Det er derfor hensiktsmessig å dele analysen i tre grupper mennesker: 1) Kvinner og jenter som ofre; 2) Menn og gutter som ofre; og 3) Overgripere.¹

Formål og begrensninger

Gode tiltak mot seksualisert krigsvold må ta hensyn til og integrere de individuelle perspektivene til dem som lever med en kroppsliggjort erfaring av seksualisert vold, inkludert også mannlige ofre og overgripere. Et ensidig fokus på kvinnelige ofre risikerer å ekskludere menn som har overlevd seksualisert vold fra rehabiliteringstiltak, og kan bare i begrenset grad bidra til utviklingen av tiltak for å forhindre nye overgrep. Effektive preventive tiltak er helt avhengige av innsikt i overgriperes rasjonaliseringer og motivasjoner – da det er mot potensielle overgripere preventive tiltak må rettes. Økt kunnskap på disse områdene vil bedre mulighetene til å bekjempe og forhindre seksualisert krigføring i fremtiden. Denne artikkelen er følgelig ment å belyse noen aspekter som kan bidra til en mer helhetlig forståelse av fenomenet seksualisert krigsvold.

Ifølge sosialkonstruktivismen er det ingen "ting" inni oss mennesker som gjør oss til hva eller hvem vi er (Burr 2003:5). Denne tilnærmingen er sentral i artikkelen: De til enhver tid gjeldende sosiale betydningene av kjønn, av å tilhøre en bestemt etnisk gruppe eller av å ha en (hetero/homo/trans/bi-)seksuell legning, forstås ikke som biologisk betingete, men som produkter av samtidig menneskelig samhandling, eller såkalte diskursive prosesser. I noen kontekster betyr for eksempel ens kjønnete identitet mye, i andre sammenhenger kan denne identiteten være mindre relevant eller påtrengende for den enkelte og de omgivelsene personen befinner seg i. Ettersom identiteters betydning avhenger av menneskers interaksjon og de verdier identitetene tillegges i denne samhandlingen, utvikler og forandrer identiteter seg kontinuerlig. Følgelig kan identiteter som i fredstid har vært av marginal betydning, i krigstid bestemme hvem som angripes, hvorfor, hvordan og av hvem. Artikkelen viser at en gruppes eller et individs forståelse av "seg selv" satt opp mot den dominerende forståelsen av "de andre" – det vil si individer tilhørende eller tilskrevet et annet kjønn, en annen seksualitet og/eller etnisitet – kan legitimere overgrep mot individer tilskrevet disse andre identitetene.

Artikkelen er i stor grad basert på arbeidet jeg gjorde i forbindelse med masteroppgaven min om seksualisert krigsvold i Bosnia og Hercegovina (se Houge 2008a). Artikkelen reflekterer dermed studier av seksualisert krigføring i én bestemt krig – og ikke seksualisert krigføring som sådan. Det er allikevel mulig at funnene og analysen kan være overførbare til andre konflikter – men det er altså ikke formålet med herværende artikkel å prøve ut. Jeg vil heller ikke i detalj gå inn på overordnede militære og strategiske motiver for å innføre seksualisert krigføring.^{2,3}

Inndelingen i tre separate grupper (kvinner og jenter som ofre; menn og gutter som ofre; og overgripere) impliserer ikke at jeg anser de respektive gruppene for å være homogene og satt sammen av like individer med identiske karakteristikk og samsvarende følelser som ufravikelig utløses i møte med seksualisert krigsvold. Grupperingen er ment til å belyse *noen* fellestrekk som individer i gruppene i *varierende grad* sannsynligvis deler.

”Voldtekt” defineres her som vaginal eller anal penetrering med penis eller annet objekt. Samlebegrepene ”seksualisert vold/seksuelle overgrep” inkluderer voldtekt, men er ikke begrenset til overgrep av denne typen. Andre overgrep, som tvungen fellatio, tvungen nakenhet og vold mot kjønnsorganer er også omfattet av disse betegnelse.

Metode og datamateriale

Metoden og datamaterialet som ligger til grunn er en ekstensiv litteraturanalyse av studier som tar for seg voldtekt i krig generelt, og voldtekt i krigene i det tidligere Jugoslavia spesielt. Videre har jeg studert rapporten til FNs spesialutsendte ekspertgruppe til Bosnia, CEFR.⁴ CEFR inkluderer detaljert informasjon om 715 leire som var i drift i løpet av krigens år, hvorav 162 var fangeleire der kvinnelige og/eller mannlige fanger ble misbrukt seksuelt. Alle partene i konflikten drev slike fangeleire – men et klart flertall ble styrt av serbiske/bosnisk-serbiske militære og/eller paramilitære (Bassiouni 1994, Hougé 2008b:65). Til slutt gjennomførte jeg en omfattende analyse av rettsdokumenter fra det Internasjonale tribunal for forbrytelser begått i det tidligere Jugoslavia (ICTY)⁵ for saker som endte i domfellelse for seksuelle forbrytelser. Transkripsjonene fra de aktuelle ICTY-sakene utgjør et enormt materiale. Totalt hadde jeg over 56 000 transkripsjonssider fra ICTY hvorfra jeg samlet datamateriale til analysen. For å finne de relevante avsnittene, søkte jeg etter en rekke markørord som identifiserte omtale av seksuelle overgrep.⁶

Både CEFR og rettsdokumentene fra ICTY er offentlig tilgjengelige via internett og tilbyr detaljert og troverdig dokumentasjon av overgrep. Med få unntak⁷ refereres det likevel sjelden til disse kildene i analyser av seksualisert vold under krigen i Bosnia og Hercegovina, og de innehar fremdeles et ubrukt potensial til å bidra til forståelsen av seksualisert krigsvold.

ICTY-transkripsjonene tilbyr ord-for-ord gjengivelser av de aktuelle rettssakene – og inkluderer åpningsprosedyrer, vitneavhør, og sluttargumentasjon

til alle partene.⁸ Noen ganger har de tiltalte erklært seg skyldige og i flere saker vitner også de tiltalte selv. Når direkte tilgang til overgripere av mange grunner er begrenset (se Houge 2008a), tilbyr transkripsjonene en mulighet til å nærme seg overgripere indirekte. Hva gjelder overlevende etter seksualisert vold i krig, kan gode, etablerte studier gi viktig innsikt – og nye, tidkrevende intervjuer med kvinnelige ofre vil i mine øyne være unødvendige med tanke på artikkelens formål. Mannlige ofre er, som overgripere, vanskelig tilgjengelige både i litteratur og for intervjuer, og igjen blir det CEFR og ICTY som kan tilby tilgjengelig datamateriale.

For å bruke datamaterialet fra ICTY i den påfølgende analysen, er det nødvendig å reflektere over konteksten som dette materialet ble produsert i (Thagaard 1998:57). I en rettssak er den tiltalte satt under sterkt press hvor han eller hun blant annet risikerer fengselsstraff og negativ mediaomtale. Det vil ikke alltid være i hans eller hennes interesse at forsvarer, vitner eller den tiltalte selv gir en ærlig fremstilling av hendelsene den tiltalte sitter på tiltalebenken for. Videre er konteksten som overgrepene ble begått i veldig forskjellig fra den konteksten en rettssak gir, og hvor overgrep omtales og reproduseres, gjerne over ti år etter at forbrytelsen fant sted (se Hardy & Phillips 2002:19-20). Selv om den tiltalte, forsvarer, vitner eller påtaler i større eller mindre grad gjengir oppriktig hva den tiltalte faktisk gjorde under krigen – og hvorfor – er denne gjengivelsen produsert i retrospektiv og med en klar hensikt: Å overbevise dommerne om den tiltaltes skyld eller uskyld. Vitneutspørringene er fylt av ledende spørsmål, aggressive spørsmål, forhåndsavtalte spørsmål og svar og taktikker hvis mening og intensjoner jeg ikke kan lese ut av transkripsjonene alene. Jeg kan heller ikke lese ut av transkripsjonene i hvilken tone spørsmål stilles eller besvares – og enda mere – det er ikke jeg som bestemmer hvilke spørsmål som stilles.

Disse forholdene gjør ikke en analyse av datamaterialet umulig, men de fordrer at funnene forstås mot denne bakgrunnen. Jeg har valgt å ikke analysere transkripsjoner fra pågående rettssaker. Jeg ville funnet det etisk vanskelig å diskutere tiltaltes motivasjoner for og vitners gjengivelser av seksualisert krigsvold uten at de tiltalte selv har innrømmet sin skyld, eller før kvalifiserte spesialister i internasjonal lov og rett har funnet de tiltalte skyldige i slike anklager. Forøvrig vurderer jeg ikke sannhetsgehalten i verken vitners, ofres eller dømte overgripers forklaringer i datamaterialet jeg benytter. Jeg bruker simpelthen transkripsjonene til å belyse seksualisert krigsvold fra flere vinkler og leter i vitnemålene etter faktorer som kan bidra til en økt forståelse for fenomenet, gitt forholdene datamaterialet er produsert under.

I det følgende vil jeg gjengi noen utdrag fra både ofres og overgriperes vitnemål (for flere eksempler, se Hougé 2008a). Eksempelene disse utdragene gir er voldsomme – men er ikke valgt ut på grunnlag av et slikt kriterium. Den subjektive opplevelsen for den overlevende avhenger ikke nødvendigvis av overgrepets fysiske brutalitet, og det ville være vanskelig, for ikke å si absurd, å plassere overgrep hierarkisk i forhold til hverandre på et slikt grunnlag. Jeg tar i bruk eksempler for å illustrere hvordan viktige meningsbærende konstruksjoner som kjønn, etnisitet og seksualitet er med på å forklare fenomenet i fokus, og eksemplene er valgt på bakgrunn av den forklaringsmakt de har. Samtidig minner eksemplene leseren på at fenomenet som studeres ikke kan begrenses til en teoretisk diskusjon om begreper og abstrakte ideer. Dette angår faktiske overgrep som rammer virkelige mennesker. Eksempelene representerer derfor det beste argumentet for hvorfor det er så viktig å forstå krigsvoldtekter bedre: Vi må finne effektive måter å stanse denne formen for krigføring på.

Hvordan kan seksualisert krigsvold forstås?

Den dominerende fortellingen: Kvinner og jenter som ofre

A. [Zaga] said to me that I should undress, that he wanted to fuck me. He put my hand on his penis. He hadn't taken off his trousers yet. Later, he took off his trousers, and again he grabbed my hand and he wanted me to touch his penis. I did that. I trembled. He said that I had to enjoy what he was about to do and that I had to wriggle. When he saw that I was shaking, he said, 'Why are you shaking, Bula?'⁹ You are supposed to enjoy being fucked by a Serb'. I did that, I undressed.

Q. What then?

A. I undressed. He also undressed, he took off his clothes. A soldier took out a blanket out of the car. It was a few meters from the car, the blanket. Zaga ordered me to undress and lie down. I laid down, and then he put his penis into my vagina.

Q. What were you doing at the time?

A. At the time, I put my hands on my eyes. And he told me that I had to look a Serb in the eyes while he was fucking me (...).

Q. Where were the other soldiers while you were being raped?

A. The other soldiers – the other soldiers stood by the car and laughed. While Zaga was doing this, he was telling them to be patient, that their

turn would come too (...).

Q. What did he do when he was finished?

A. Zaga got up and said that it was the next one's turn. He wiped his penis and put on his clothes, his trousers, and walked towards the car.

Q. Did the next soldier take his turn?

A. Yes, the next soldier came. Just as [Zaga] did, he undressed also, he took off his trousers. He made me do a blowjob on his penis a bit, and I was afraid. And he said that I should be pleased, that I should see how a Serb fucked better than a Muslim did (...).

Q. And after you were asked to perform fellatio, did he change the manner of sexual assault upon you?

A. Yes. I lay down. He put his penis into my vagina, and that's how he finished (Utdrag fra en vitneutspørring i ICTY. *Kunarac et al.* 22.05.2000:3680-3683).^{10, 11}

Utdraget over er hentet fra vitnemålet til en av mange kvinner som i detalj fortalte retten i ICTY om voldtektene de overlevde under krigen i Bosnia og Hercegovina. Gruppevoldtekten det vises til ble av overgriperne etablert i etniske termer: Hun ble voldtatt fordi hun var muslim – og overgriperne manifesterte egen maskulinitet ved å bekrefte den som serbisk. ”Zaga”, som det vises til her, reduserte vitnets smerte og motstand ved å omtale voldtekten som et ”deilig knull”, og overgrepet ble hele tiden begått med andre, leende soldater som tilskuere. Mens Zaga voldtok kvinnen beordret han de andre soldatene til å være tålmodige, og sa til dem at ”deres tid vil komme” – og det kan synes som om han etablerte verbalt sin forrang over dem ved å være den første til å voldta. Med kommentarene sine la han kanskje også press på de andre til å følge opp hans handlinger så snart han var ferdig. Overgrepet fremstår konstruert som en konkurranse mellom disse soldatene – og kvinnen som ble voldtatt ble redusert til objektet de brukte til å konkurrere på og med for å demonstrere en viril, mektig og serbisk maskulinitet. Vitnets detaljerte gjenfortelling har flere fellestrekk med voldtekter flere titalls andre kvinner fortalte om i ICTY: Det var en gruppevoldtekt, et eksempel på etnisk makt demonstrasjon og sjåvinisme, og vitnet ble tvunget til aktivt å ta del i sitt eget overgrep. Zaga ble dømt til 28 års fengsel for flere brutale voldtekter og gruppevoldtekter – inkludert overgrepet utdraget over viser til.

I løpet av krigen i Bosnia og Hercegovina ble tusenvis av kvinner og jenter voldtatt – noen estimerer går så høyt som til 60 000 (Skjelsbæk 2001:54).

Krigsvoldtektene hadde flere ønskelige effekter som gjorde dem til en villet strategi fra bosnisk-serbiske lederes side.¹² De voldtatte kvinnenes erfaringer av maktesløshet, brutalitet og seksuelle ydmykelser var del av dette. Den enkelte kvinnen som ble utsatt for gjengvoldtekter, seksuelle ydmykelser, tvungne graviditeter og seksualisert tortur, "[fikk] manifestert i og på kroppen sin nasjonalistiske, etniske og kjønnete maktrelasjoner. Hun [ble] i overgrepet [fratatt] sin individuelle, fysiske integritet og makt, [ble] objektivisert, og kroppen hennes [reduert] til et kommunikasjonsmiddel mellom de krigende partene" (Houge 2008c:7). For viktigere enn kvinnenes lidelser, var beskjeden voldtektene sendte til fiendens menn: Dere klarer ikke å beskytte kvinnene deres, derfor er dere ikke ordentlige menn, og deres etnisitet er vår underlegen (MacKinnon 2006:171; Seifert 1994: 58; Zarkov 2001: 78). Voldtektene var ment å passivisere, frustrere og demoralisere fiendens krigere, soldater og ledere (Enloe 1993: 241; Seifert 1994:58). Mange kvinner ble også voldtatt for å bli gravide, og holdt i fangenskap til svangerskapet var kommet så langt at abort ikke lenger var en reell mulighet. I det tidligere Jugoslavia følger slektskap den patrilineære linjen – slik at tvungne graviditeter ble en måte å øke overgripernes etniske befolkningsgruppe på. De emosjonelle, sosiale og økonomiske utfordringene dette innebar for kvinner som ufrivillig ble mødre til sine overgriperes barn, og de vanskelige livsbetingelsene uønskete barn kom til verden med, var irrelevante for en overordnet krigsstrategi med formål å "etnisk rense" et territorium.

Da krigen offisielt var over, ble mange seksuelt misbrukte og voldtatte kvinner isolert fra familiene og nettverkene sine, erfaringene deres ble tabubelagt og fortiet, kroppene deres sett som skitne. Mange kvinner fortsetter i dag å kjempe med det fysiske og psykologiske traumet de overlevde (Skjelsbæk 2006). For mange – og kanskje de fleste – er ikke krigen over selv om våpnene er lagt ned. Samtidig er vitnemålet det refereres til over en påminnelse om mange voldtatte kvinners styrke. For det krever mot å stå frem internasjonalt med sin egen voldtektshistorie. Uten at voldtatte kvinner og jenters historier blir fortalt, vil deres voldserfaringer fra kriger som den i Bosnia og Hercegovina fremdeles anses som et privat og apolitisk anliggende de helst skal tie om. Uten de voldtatte kvinnene og jentenes stemmer ville ikke faktisk strafferettslig forfølgelse av overgripere være en realitet.¹³ Kvinners erfaringer i kriger og konflikter ville sannsynligvis fremdeles blitt sett på som uten betydning i fredsprosesser og i etterkrigstidens rettergang og søken etter rettferdighet.

Den ignorerte erfaringen: Menn og gutter som ofre

One day Zenga (...) told me and my brother: 'Get up'. We got up and (...) [h]e ordered us to take off our trousers. First my brother took off his and then he forced me to kneel down in front of my brother and to put into my mouth his genitals. So then he – we changed and while I was holding my brother's sexual organ, he forced us to do that for about two or three minutes. Then he had to – then I had to get up and my brother had to kneel down in front of me and do the same thing, and all prisoners saw this. It was done in front of all the prisoners. (Mr. Dordic, en overlevende fra den bosnisk styrte Celebici-leiren, i Mucić et al. 07.07.1997:4360-4361).¹⁴

Det er et underkjent faktum at også mange menn bærer krigserfaringen av å reduseres til slagmarker hvor fienden manifesterer egen gruppes maskulinitet, heteroseksualitet og overlegne etnisitet – ved å frarøve ofrene nettopp disse identitetene gjennom seksuelle overgrep (Gutman 1994:x; Houge 2008b; Zarkov 2001:71, 2007:155). Som seksualisert vold mot kvinner, er seksualisert vold rettet mot menn et våpen som har blitt brukt i kriger verden over og langt tilbake i tid (Goldstein 2001:357). Seksualisert vold mot menn har i enda mindre grad enn seksualisert vold mot kvinner blitt tilkjennegitt plass i historiebøker, media og academia forøvrig. I den grad studier av seksualisert vold inkluderer vold rettet mot menn, er det typisk at dette nevnes i begrensede fotnoter, eller til overmål i korte avsnitt. Denne konsekvente usynliggjøringen av en stor gruppe ofre på kjønnnet grunnlag, har noen viktige konsekvenser som Zarkov (2001: 69) tydeliggjør:

[P]erceiving men only and always as offenders and never as victims of rape and other forms of sexual violence is a very specific, gendered narrative of war. In that narrative, dominant notions of masculinity merge with norms of heterosexuality and definitions of ethnicity and ultimately designate who can or cannot be named a victim of sexual violence.

Ifølge sluttrapporten til FNs ekspertgruppe i Bosnia og Hercegovina var seksualisert vold rettet mot menn i fangeleire et utbredt fenomen under krigen (Bassiouni 1994). Domfellelsene i ICTY viser det samme: En stor andel av de som dømmes for seksualisert krigsvold i Haag har begått seksuelle overgrep mot menn – ikke mot kvinner. I Bosnia og Hercegovina ble menn i fangeleire tvunget til å bite av andre innsattes penisser eller testikler, og mange ble truet til å voldta hverandre. Menn ble slått og sparket i genitalia, ble bundet sammen

ved at deres kjønnsorganer ble festet til ståltråd. Brødre, fedre, sønner og venner ble tvunget til å utføre fellatio på hverandre – som utdraget fra ICTY over gir et eksempel på. Noen ble utsatt for elektriske sjokk mot testiklene, og i ett kjent tilfelle ble en manns testikler bundet fast med tau til en motorsykkel som deretter ble satt i fart av en fangevokter slik at mannen brutalt ble kastret. Andre ble viklet inn i brennbare ledninger der én ende ble presset inn i anus og den andre enden viklet rundt penis før de ble påtent. Menn ble også tvunget til å voldta sine søstre, døtre og/eller andre kvinnelige medfanger (for eksempler på dette, se Bassiouni 1994, *Češić* Judgment 11.03.2004¹⁵, domfellelsen i *Simić* 17.10.2002¹⁶, *Tadić* 23.05.1996:1281¹⁷, domfellelsen i *Tadić* 07.05.1997¹⁸, eller domfellelsen i *Todorović* 31.07.2001¹⁹).

Overgrepene involverer åpenbare elementer av fysisk smerte. Like sentralt står den seksuelle ydmykelsen. I krigsherjede samfunn generelt, og i militære og væpnede institusjoner spesielt, opererer klart sjåvinistiske normative mannsroller, hvor bestemte former for (hetero)seksualitet og nasjonalitet eller etnisitet utgjør forutsetninger for hvem som kan kalle seg ekte menn/soldater, og hvem som uten videre ekskluderes fra en slik identitet (se f.eks. Hopton 2003:113, Higate 2003:209). I en fallosentrisk kultur blir det å fjerne en manns penis eller testikler en symbolsk frarøvelse av hele hans identitet og makt. Ifølge Zarkov (2001:71-78) var ikke Balkan noe unntak i så måte. Menn som tvinges til å utføre fellatio eller andre seksuelle handlinger på hverandre blir påtvunget en homoseksuell identitet. I den hypermaskuline og heterosexistiske konteksten som krig skaper, blir dette en måte å latterliggjøre og ydmyke ofrene på (Bassiouni 1994, Hague 1997:55, Houge 2008a). Ifølge tradisjonelle forestillinger om maskulinitet og feminitet, utgjør disse to identitetskonstruksjonene hverandres motpoler: det er ikke mulig å være både maskulin og feminin. En mann som utsettes for seksualisert vold underkastes maskulin makt – en posisjon forbeholdt kvinner, og offeret blir feminisert og derfor demaskulinisert.

Når maskulinitet- og seksualitetsidealer er sterkt knyttet til etnisk tilhørighet, blir det å tvinge en mann som tilhører "den andre" etniske gruppen, eller fienden, til å utføre seksuelle handlinger med en av samme kjønn, eller å kastre ham, "et bevis ikke bare på at han er mindre mandig [enn overgriperne], men også et symbol på at hans etnisitet er mindre verdig [enn overgripernes]" (Zarkov 2001:78, min oversettelse). Alle overgrepene mot menn i datamaterialet jeg har hatt tilgjengelig ble begått med andre fanger

og/eller fangevoktere som publikum. Ettersom maskulinitet og etnisitet i denne konteksten er så sammenfiltrede identiteter, blir latterliggjøringen og demaskuliniseringen av ofrene projisert over på hele fiendens gruppe. Fangene som tvinges til å se på overgrepet er uten mulighet til å protestere eller forsvare ofrene – og når evnen til å forsvare og beskytte utgjør viktige maskuline karakteristikk – blir deres gruppeidentitet som ”ekte menn” utfordret.

Seksualiserte overgrep mot menn ble begått av soldater og fangevoktere på alle sider i konflikten. Selv om det reelle omfanget av overgrep mot menn med sikkerhet var mindre enn omfanget av seksualisert krigsvold rettet mot kvinner i krigene i Bosnia og Hercegovina og det tidligere Jugoslavia, fremstår førstnevnte som like planlagte og aksepterte i de militære, væpnede miljøene de ble begått i, som vold mot kvinner.²⁰ Det kan være flere grunner til at seksualisert vold mot menn i krig er viet så lite oppmerksomhet. En grunn er uvitenhet. En annen er at voldtektsutsatte menn er enda mer stigmatiserte, og deres erfaringer sterkt tabuiserte – nettopp på grunn av maskulinitetsidealer som krever av menn at de er sterke, og som ekskluderer offerrollen som en mulig maskulin erfaring. Dermed blir terskelen for å innrømme sin egenlevde erfaring svært høy.

Fra monstre til mennesker: Overgripere

I am guilty, and I deeply regret it (...) Our wrongs were so terrible – I include others here – that we even clung to them, and tried to justify them. I tried to be proud of my actions and to think they were the actions of a successful soldier. Today I am ashamed of all that, ashamed of my conduct and ashamed of how I behaved.

No, these were not the actions of the soldier I once wanted to be (...) I was not brave enough to recognize what I had become, I was not brave enough to speak out for people whose lives should have been saved. At that time that would have been the heroic act.

It has taken me years to understand and acknowledge my full responsibility for each of my own actions (...) The Tribunal has had to deal with a lot of lies. I do believe that the only way forward is for the truth to be told and for the denial to stop. I don't think I lied, but I was one of the biggest deniers – particularly to myself (Miroslav Braløs tilståelsesuttalelse i ICTY, 07.10.2005:5.²¹ Bralo ble blant annet dømt for gjentatte krigsvoldtekter).

Hvem er menneskene som seksuelt misbruker og torturerer andre i krig? Finnes det noen fellestrekk mellom dem og deres motivasjoner? Essensialistiske

misoppfatninger om overgripere som synes styrt av fordommer og ubekreftede antakelser florerer i medieomtaler av krigsvoldtekter. Overgripere fremstilles som irrasjonelle monstre drevet av sadistiske lyster som i krigens kaos får fritt utløp. Nils Christie har treffende sagt om slike avskrivninger av gjerningsmenn som mennesker at ”monsteret er sin egen forklaring” (Christie 2008:465). Monsterliggjøringen gjør overgriperen til noe hinsides oss, noe *annet* enn oss. Overgrep ’forstås’ som fullstendig irrasjonelle og utenfor menneskelig fatteevne. Det sosialkonstruktivistiske rammeverket for denne artikkelen avskriver en slik fortolkning og forenkling. Omfanget av seksualisert vold både i Bosnia og Hercegovina og andre kriger hvor seksualisert krigføring er dokumentert som utbredt, vitner om at overgriperne ikke kan være psykopater alle sammen – til det er de altfor mange. Alle overgrepene som ligger til grunn for denne artikkelen har til felles at de ble begått i konteksten av en brutal krig hvor vold var utbredt og tap av venner og familiemedlemmer vanlig. Alle overgrepene ble begått i en militær setting og subkultur, og av soldater eller annet militært eller paramilitært personell. Ifølge bevismaterialet hadde ingen av overgriperne bakgrunn som seksualovergripere i fredstid. Spørsmålet vi dermed må stille oss, er hva det er som gjør at *vanlige* menn(esker) *blir* til overgripere av grusomme seksualiserte voldshandlinger i krig.

Det er (heldigvis) lengre mellom fordommene mot overgripere i samtidig faglitteratur enn i massemedia. I stedet er de individuelle overgriperne i stor grad oversett, både teoretisk og empirisk. Det kan hende noen har forvekslet grunnene til at seksualisert krigsvold innføres og beordres (det vil si hva som gjør denne formen for voldsutøvelse til et effektivt våpen i kampen for territoriale, militære, økonomiske eller politiske interesser) med hva det er som gjør at enkeltindivider på bakken hengir seg til slike voldsformer. Men å henvise til en voldsforms effekt i forhold til en overordnet strategi (se for eksempel Stiglmayer 1994b:85) er ikke det samme som å forklare hvorfor den enkelte overgriper gjennomfører volden.

En gjennomgang av tilgjengelig informasjon om overgripere under krigen i Bosnia og Hercegovina viser at det er mulig å konseptualisere de mange forklaringene for overgriperes deltakelse i seksualisert krigsvold i fem overgriperidentitetskategorier (se Houge 2008a): *Soldatidealisten*, *Konkurrenten*, *Konformisten*, *Opportunisten* og *Overleveren*. Disse fem overgriperidentitetene, med tilhørende forklaringer, kaster lys over hva det var som gjorde at enkelte soldater forgrep seg seksuelt under krigen i Bosnia og Hercegovina. Kategoriene fokuserer på likhetene mellom sakene og fanger opp i seg alle for-

klaringene som ble fremmet i datamaterialet. Kategoriene overlapper og flere overgripere brukte ulike forklaringer, eller opptrådte på en slik måte at jeg har tilskrevet dem flere enn én overgriperidentitet. Kategoriene er dermed tenkt som analyseknagger som skal gjøre det lettere å visualisere overgripere og deres motivasjoner. De er *ikke* ment som endelige eller uttømmende kategorier som på en eller annen måte fanger opp "den totale" eller "konstante" identiteten til den enkelte. Kategoriseringen kan forhåpentligvis gjøre det lettere å utvikle preventive tiltak for fremtiden som effektivt kan forhindre rasjonaliseringsprosesser som tillater overgrep.

Overgriperne jeg plasserte i kategorien "Soldatidealister" ser ut til å ha voldtatt og forgrepet seg seksuelt fordi de konstruerte overgrepene som nødvendige plikter eller oppgaver de måtte gjennomføre for å være eller bli perfekte soldater. Overgriperne forgrep seg hvordan enn deres overordnede befalte dem, eller hvordan enn de trodde deres overordnede ville de skulle forgripe seg. Det virker ikke som om overgriperne vurderte handlingene sine opp mot andre moralske standarder enn denne ene: Å følge ordre for enhver pris. Overgripere fra alle sidene i konflikten hevdet at overgrepene de begikk, ble utført på ordre – ikke nødvendigvis fra høyeste hold, men for eksempel fra den nærmeste overordnede i den gitte fangeleiren.

Jeg forstår soldatene kategorisert som "Konkurrenter" slik at de voldtok eller forgrep seg seksuelt for å demonstrere eller etablere sin egen personlige og etniske maskulinitet vis-à-vis sine medsoldater og overfor sine ofre og ofrenes gruppe. Overgrepene inkluderer særlig gruppevoldtekter og påfølgende skryting av egen "innsats" overfor andre innsatte og andre soldater, og kjennetegnes gjerne av at overgrepets karakter blir mer og mer brutalt for hver nye overgriper dersom flere forgriper seg samtidig. Mange jenter og kvinner ble tvunget til å ta aktiv del i sitt eget overgrep, og befestet slik overgripernes overlegne manndom (se for eksempel utdraget i avsnittet om kvinner og jenter som ofre, hvor vitnet forteller at hun måtte utføre fellatio på overgriperne sine). Konkurrentkategorien understreker at væpnede styrker under krig karakteriseres med et sterkt konkurranseorientert miljø – og overgripere i denne kategorien ser ut til å begå seksualisert vold for å bekrefte sin etniske manndom og befeste sin aggressive maskuline identitet.

"Opportunist-overgripere" omfatter de overgriperne som voldtatt eller misbruker andre seksuelt fordi krigen skaper både muligheter til å voldtatt og evnen til å oppfatte situasjoner som muligheter til å forgripe seg. I faglitteraturen omtales voldtekter av denne typen gjerne som "lust rapes", men kategorien

favner også soldater som ser ut til å voldta som en måte å få ut frustrasjon på. Det kan synes som om noen overgripere voldtok for å ta tilbake makten de ble fratatt på slagmarken. Med en klar parallell til konkurrentene, blir voldtekt slik et middel for å gjenvinne egen manndom, å ta tilbake sin egen identitet som ekte mann/soldat. Ved første øyekast kan opportunist-overgriperkategorien fremstå som essensialistisk, ettersom overgriperne voldtar fordi krigen gir dem muligheter til det. Det sosialkonstruktivistisk funderte motargumentet er at en persons evne til å oppfatte en hvilken som helst situasjon i løpet av krigen som en mulighet til å voldta, og ei jente, en kvinne, gutt eller mann som et potensielt offer, er en sosialt konstruert evne, konstruert innenfor en veldig spesifikk militær subkultur, hvor misogynistiske og xenofobiske holdninger utfordrer individets moralske forestillinger som normalt forhindrer ham fra å voldta. Her er det verdt å understreke det at ingen av de studerte overgriperne hadde en kjent bakgrunn som overgripere før krigen.

”Konformistkategorien” viser til overgripere som voldtok eller seksuelt misbrukte andre fordi deres medsoldater gjorde det, og fordi de ikke vågde nekte å delta eller hindre at overgrepene fant sted. De var redde for å skille seg ut ved å bryte gruppenormen og handlet på tvers av egne moralske motforestillinger. Det finnes mange eksempler som tyder på at det var et sterkt press på soldater for at de skulle bekrefte og ta del i praksiser og forventninger til enheten de var del av – selv når, eller spesielt når, praksisen ikke involverte det moralsk riktige å gjøre. Det kan virke som om soldatene i denne kategorien ikke hadde forgrepet seg seksuelt med mindre andre soldater voldtok samtidig, på samme sted og forventet det samme av dem. Den siste kategorien, ”Overleveren”, viser til overgripere som seksuelt misbrukte andre fordi de ble truet på livet til å gjøre det.

Som nevnt kunne alle overgriperne i datamaterialet plasseres i én eller flere av disse kategoriene. Kategoriseringen utgjør i seg selv et anti-essensialistisk argument: Soldater blir ikke overgripere fordi de er predisponert eller biologisk tilbøyelige til å utføre denne formen for voldshandlinger. Deres deltakelse kan forstås ut fra krigsspesifikke, sosiale prosesser som gjør dem i stand til, eller i noen tilfeller tvinger dem til, å gjøre hva de ellers ikke ville gjort. Et annet aspekt det er verdt å merke seg er at militære, territoriale eller strategiske mål ikke synes å ha vært utslagsgivende motivasjoner for den enkelte overgriperens overgrep.

Overlever-, konformist-, og soldatidealistkategoriene er konstruert primært på bakgrunn av overgriperes egne vitneutsagn, skyldserklæringer og

uttalelser i ICTY og media. I hvor stor grad dette materialet representerer faktiske forklaringsdiskurser mer enn retrospektive legitimeringsdiskurser er vanskelig å avgjøre. Til sammenlikning er opportunist- og konkurrent-kategoriene først og fremst basert på ofres og vitners gjengivelser og vitnemål. Dermed gjengir disse kategoriene først og fremst 'utenforståendes' forståelse av overgripernes motivasjoner. Det betyr imidlertid ikke at overgriperne som beskrives og deres faktiske motivasjoner for å begå seksualisert krigsvold ikke reflekteres i vitnenes og ofrenes forklaringer. Det er sannsynlig at overgriperne som tilhører disse kategoriene selv ikke ønsket å tilkjenne disse motivasjonene for ICTY, ettersom de ikke ville være fordelaktige i potensielle doms- og soningshøringer.²²

I alle overgriperidentitets-kategoriene kom etnisitet, maskulinitet og seksualitet til uttrykk gjennom xenofobi, misogyni og heterosexisme. Disse holdningene kom igjen, overlappet og fremsto som viktige meningsbærende begreper i de aller fleste forklaringene for overgriperes deltakelse i seksualisert krigsvold. Videre foreslår det empiriske materialet at gruppepress, ordre og trusler utgjorde viktige sosiale faktorer som *utløste* mange av overgrepene.²³ Holdninger alene leder ikke nødvendigvis til overgrep – men trusler og ordre blir heller ikke nødvendigvis fulgt opp uten at bestemte holdninger allerede ligger til grunn.

Jeg understreker til slutt at jeg ved å vise til diskursive praksiser og holdninger innad i de militære subkulturene overgriperne var medlemmer av, har hatt til hensikt å øke forståelsen av, eller kunnskapen om, hvorfor overgriperne handlet som de gjorde. Jeg mener ikke med det å unnskyldte overgripernes handlinger eller frata dem deres individuelle ansvar for overgrep de tok del i.

Avsluttende ord

Kjønn, etnisitet og seksualitet

Maskuliniteter blir generelt konstruert som innehavere av makt, eller med forventninger om å inneha makt, mens feminiteter er underlagt slike maskuline krefter. Denne dikotomiseringen avhenger i praksis av situasjonsbetingede og kontekstuelle faktorer. Sjelden er denne dimensjonen av kjønnete relasjoner så eksplisitt og uttrykksfull som når menn voldtar kvinner. Når massevoldtekter og seksualisert krigsvold brukes som en overlagt, institusjonalisert, og/eller normalisert militær taktikk, som utføres av tallrike soldater mot flere

tusentalls ofre, blir dette maktforholdet mer komplisert og uttrykker ikke bare kjønnede maktrelasjoner, men også de sammensatte koblingene mellom kjønn, etnisitet og seksualitet, samt maktforholdene mellom ulike uttrykk for disse identitetene. Kjønn, etnisitet og seksualitet fremstår som avgjørende meningsbærende konstruksjoner som både konstituerer hverandre og volden i fokus. Forståelsen av disse sammenfildrede relasjonene blir derfor sentral for å forstå implementeringen, praktiseringen og effektene av seksualisert krigsvold. Myter om gammelt hat, ignorering av bestemte kategorier ofre og monsterliggjøring av overgripere begrenser forståelsen for seksualisert vold i krig og dermed også potensialet eventuelle tiltak har til å beskytte og behandle ofre, samt forhindre denne formen for krigføring. Denne artikkelen identifiserer og understreker sosiale konstruksjoner og forhold som legitimerer, fordrer eller underbygger seksualisert vold i krig, og kan forhåpentligvis bidra til en mer nyansert forståelse, og til at flere perspektiver blir inkludert i fremtidige analyser av fenomenet.

Noter

1. I det datamaterialet jeg har hatt tilgjengelig, har alle overgriperne vært menn, og det er derfor ikke tatt hensyn til kjønnede forskjeller mellom overgripere på samme måte som for ofre. Det betyr ikke at overgrep for overgriperen ikke er en kjønnnet handling, eller at kvinner ikke kan være overgripere av seksualisert vold. Maskuliniseringsprosesser kan påvirke kvinner i militære institusjoner slik de påvirker menn – og også kvinnelige soldater kan demonstrere/bekreftre/hevde sin makt gjennom seksualiserte overgrep – jf. Lynndie England i Abu Ghraib, Irak.
2. Det har andre gjort før meg. Se for eksempel Seifert (1994).
3. For omfattende analyser av årsakene til krigføringen i det tidligere Jugoslavia, anbefales blant andre Mønnesland (2006), Ramet (2002), Silber & Little (1997), og Woodward (1995).
4. FNs ekspertgruppe reiste Bosnia rundt fra november 1992 til april 1994 for å vurdere beviser for grove brudd på Genevekonvensjonene og andre brudd på internasjonal humanitær lov i den pågående krigen. CEFR, eller sluttrapporten, ble sluttført i mai 1994, og fulgte opp Sikkerhetsrådets resolusjon 780, 1992 (Bassiouni 1994).
5. ICTY ble etablert i mai 1993 som følge av FNs Sikkerhetsråds resolusjon 827, og er en såkalt ad hoc-domstol. ICTY har mandat til å strafferettslig forfølge overgrep som utgjør i) grove brudd på Genevekonvensjonene; ii) brudd på krigens folkerett; iii) folkemord; og iv) forbrytelser mot menneskeheten.
6. Følgende søkeord ble benyttet: anal, anus, castrat*, ejaculat*, erect*, fellatio, female, genital, girl*, homosex*, intercourse, lov*, mouth, mutilat*, naked*, oral, penetrat*, penis, rap*, sex*, testicle*, vagina*, woman and women. Ordene er listet opp alfabetisk og indikerer ikke ordenes respektive relevans eller hyppighet i transkripsjonsmaterialet. Asterisk betyr at ordendingen er åpen – at slutten på ordet ikke er definert – slik at alle varianter av det

- gitte kjerneordet inkluderes i søket. For eksempel inkluderte ”rap*” treff på både ”rape”, ”raping”, ”raped” og ”rapist”. Selvfølgelig var noen treff negative i den forstand at de ikke viste til overgrep – men jeg foretrakk å ha en god feilmargin fremfor å overse relevant materiell.
7. Se Houge (2008a, b) og Zarkov (2001).
 8. Av hensyn til deres sikkerhet får noen av vitnene ulik grad av beskyttelse når de avgir vitnesbyrd. Det kan innebære stemmemanipulasjon eller mer drastiske tiltak som at vitnemålet gis i lukket rettsak. Transkripsjonene fra disse lukkede samlingene er av åpenbare grunner ikke publisert på ICTYs nettsider – og er dermed heller ikke analysert her.
 9. ’Balija’ og ’Bula’ er nedsettende betegnelser på (bosniske) muslimer (MacKinnon 1994:75).
 10. <http://www.un.org/icty/transe23/000522ed.htm> (Sist besøkt 18.01.2009).
 11. Utdragene fra ICTY-transkripsjonene er gjengitt som de fremstår i de originale transkripsjonene – med unntak for skrivefeil som er blitt korrigert.
 12. Kvinner og menn på alle sider ble utsatt for voldtekt og seksualisert vold – men det er bare på bosnisk-serbisk side det antas at det var en uttalt, villet og implementert strategi fra høyeste militære, politiske hold. Eksistensen av den såkalte RAM-planen hvor vold mot kvinner og jenter skal ha vært inkludert som sentral krigføringstrategi, er likevel omdiskutert.
 13. For grundigere analyser av kvinners og jenters erfaringer med seksualisert krigsvold i Bosnia-Herzegovina, se for eksempel Allen (1996); Gutman (1993); Moser & Clark (2001); Skjelsbæk (2007); Stiglmeier (1994). For en grundig analyse av internasjonal strafferettslig forfølgelse av seksualisert krigsvold, se de Brouwer (2005).
 14. <http://www.un.org/icty/transe21/970707ED.htm> (Sist besøkt 30.05.2008).
 15. <http://www.un.org/icty/cesic/trialc/judgement/index.htm> (Sist besøkt 15.06.2008).
 16. <http://www.un.org/icty/msimic/trialc3/judgement/index.htm> (Sist besøkt 19.06.2008).
 17. <http://www.un.org/icty/transe1/960523IT.htm> (Sist besøkt 14.06.2008).
 18. <http://www.un.org/icty/tadic/trialc2/judgement/index.htm> (Sist besøkt 30.05.2008).
 19. <http://www.un.org/icty/todorovic/judgement/index.htm> (Sist besøkt 19.06.2008).
 20. Det finnes ingen estimater på hvor mange menn som ble utsatt for seksualisert vold i løpet av krigen i det tidligere Jugoslavia.
 21. <http://www.un.org/icty/cases-e/cis/bralo/cis-bralo.pdf> (Sist besøkt 30.05.2008).
 22. ’Jeg voldtok fordi jeg kunne’, ’Jeg voldtok fordi jeg hadde lyst’ eller ’Jeg voldtok fordi jeg ville vise hvor macho jeg er’ vil høyst sannsynlig lede til en lengre fengselsstraff enn ’Jeg voldtok fordi jeg var truet på livet til å gjøre det’.
 23. Se Bauman (2005); Grossman (1995) og Milgram (1975) for utfyllende teorier og studier om hvordan ordre, gruppepress og trusler påvirker enkeltaktørers dømmekraft, eventuelt Houge (2008a) for en kort oppsummering av disse.

Litteratur

- Allen, B. (1996). *Rape Warfare: the Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia*. University of Minnesota Press: Minneapolis
- Bassiouni, M. C. (1994). *Final Report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992)*.

- S/1994/674/Add.2 (Vol. 1) 28/12/1994. Tilgjengelig på nett:
http://www.ess.uwe.ac.uk/comexpert/REPORT_TOC.HTM
- Bauman, Z. (2005). *Moderniteten og Holocaust*. Vidarforlaget AS: Oslo.
- Burr, V. (2003). *Social Constructionism*. Routledge: London.
- Christie, N. (2008). 'Serberleirene i Nord-Norge', s. 461-468. I: B. Hagtvett (red.) *Folkemordenes svarte bok*. Universitetsforlaget: Oslo.
- de Brouwer, A. L. M. (2005). *Supranational Criminal Prosecution of Sexual Violence. The ICC and the Practice of the ICTY and the ICTR*. Intersentia: Antwerpen & Oxford.
- Enloe, C. (1993). *Sexual politics at the end of the cold war. The morning after*. University of California Press: Berkeley.
- Goldstein, J. (2001). *War and Gender. How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Grossman, D. (1996). *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*. Little, Brown & Company: Boston, New York, Toronto & London.
- Gutman, R. (1993). *A Witness to Genocide*. Macmillan: New York.
- Gutman, R. (1994). 'Foreword', s ix-xii. I: A. Stiglmayer (red.). *Mass Rape: the War Against Women in Bosnia- Herzegovina*. University of Nebraska Press: Lincoln & London.
- Hague, E. (1997). 'Rape, Power and Masculinity: The Construction of Gender and National Identities in the War in Bosnia-Herzegovina', s. 50-63. I: R. Lentin (red.) *Gender and Catastrophe*. Zed Books: London & New York.
- Hardy, C. & N. Phillips (2002). *Discourse Analysis. Investigating Processes of Social Construction*. Sage Publications: Thousand Oaks, London & New Delhi.
- Higate, P. (2003). 'Concluding Thoughts: Looking to the Future', s. 201-216. I: P. Higate (red) *Military Masculinities: Identity and the State*. Praeger Publishers: Westport.
- Hopton, J. (2003). 'The State and Military Masculinities', s. 111-124. I: P. Higate (red) *Military Masculinities: Identity and the State*. Praeger Publishers: Westport.
- Houge, A. B. (2008a). *Wartime rape and sexual violence. A qualitative analysis of perpetrators of sexual violence during the war in Bosnia and Herzegovina*. [Masteroppgave i Peace and Conflict Studies]. Universitetet i Oslo: Oslo.
- Houge, A. B. (2008b). 'Subversive victims? The (non)reporting of sexual violence against male victims during the war in Bosnia- Herzegovina'

- Nordicom Review*. Vol 29:1, 63-78.
- Houge, A. B. (2008c). 'Seksualisert vold i krig og konflikt' *MiRA-Magasinet* 1/2, 4-7.
- MacKinnon, C. (2006). *Are Women Human: and other international dialogues*. The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge.
- MacKinnon, C. (1994). 'Turning Rape into Pornography: Postmodern Genocide', s. 73-81. I: A. Stiglmeier (red.) *Mass Rape: the War Against Women in Bosnia- Herzegovina*. University of Nebraska Press: Lincoln & London.
- Milgram, S. (1975). *Obedience to Authority. An Experimental View*. Harper Colophon Books: New York.
- Moser, C. & F. Clark, (red.). *Victims, Perpetrators or Actors? Armed conflict and political violence*. Zed Books: London & New York.
- Mønnesland, S. (2006). *Før Jugoslavia og etter*. Syppress Forlag: Oslo.
- Ramet, S. P. (2005). *Thinking about Yugoslavia: scholarly debates about the Yugoslav breakup and the wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Seifert, R. (1994) 'War and Rape: A Preliminary Analysis', s. 54-72. I: A. Stiglmeier (red.) *Mass Rape: the War Against Women in Bosnia-Herzegovina*. University of Nebraska Press: Lincoln & London.
- Silber, L. & A. Little (1997). *Yugoslavia: death of a nation*. Penguin: New York.
- Skjelsbæk, I. (2001) 'Is Femininity Inherently Peaceful?', s. 47-67. I: I. Skjelsbæk & D. Smith. *Gender, Peace and Conflict*. Sage Publications: London.
- Skjelsbæk, I. (2006). 'Therapeutic Work With Victims of Sexual Violence in War and Postwar: A Discourse Analysis of Bosnian Experiences' *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, Vol. 12 (2), 93-118.
- Skjelsbæk, Inger (2007). *Voicing Silence. A Political Psychological Analysis of the Aftermath of the Bosnian War Rapes*. Doktoravhandling. NTNU: Trondheim.
- Stiglmeier, A. (red.) (1994). *Mass Rape: the War Against Women in Bosnia-Herzegovina*. University of Nebraska Press: Lincoln & London.
- Woodward, S. L. (1995). *Balkan tragedy: chaos and dissolution after the Cold War*. Brookings Institution: Washington, D.C.
- Zarkov, D. (2001). 'The Body of the Other Man: Sexual Violence and the Construction of Masculinity, Sexuality and Ethnicity in the Croatian Media', s. 69-82. I: C. Moser & F. Clark, (red.). *Victims, Perpetrators or Actors? Armed conflict and political violence*. Zed Books: London & New York.

Zarkov, D. (2007). *The Body of War. Media, Ethnicity, and Gender in the Break-up of Yugoslavia*. Duke University Press: London.

Sammendrag

De fleste studier av seksualisert krigsvold fokuserer utelukkende på erfaringene til kvinnelige ofre. Dette har vært et nødvendig og viktig fokus for å sette søkelys på mange kvinners krigserfaringer, som altfor lenge har blitt oversett både i internasjonal akademia, i fredsforhandlinger og i etterkrigstidens forsonings- og rettferdighetsprosesser. Men samtidig er også mannlige ofre for seksualisert krigsvold ignorert, og et manglende fokus på overgripere av seksualisert krigsvold begrenser mulighetene vi har til å iverksette effektive preventive tiltak for å forhindre at seksualisert vold i det hele tatt finner sted. Denne artikkelen tar sikte på å øke forståelsen av seksualisert krigsvold med utgangspunkt i de menneskene som denne volden angår direkte på det personlige, erfaringsbaserte individnivået. Det innebærer fremdeles et fokus på kvinner og jenter som ofre – men også på mannlige ofre og overgripere. I artikkelen fremstår kjønn, seksualitet og etnisitet som helt sentrale i konstruksjonen og forståelsen av seksualisert vold i krig.